

Avel·lí Artís-Gener, Tísner
Viure i veure / 1
Tercera part. Capítols 11-15

Ara el cementiri

Van venir en Joan Altés i en Pep Bages, el cap i el comissari de la Primera Companyia, amb la seva gent, i es van quedar a guarnir les trinxeres del baixador d'Alerre i a nosaltres ens van fer anar cap al sud, per la via del tren, fins a Loreto.

Però Loreto no era cap estació, ni cap casa, ni res que semblés alguna cosa concreta i diferenciada. Era un nom en el mapa, un simple topònim probablement corresponent a una zona qualsevol del terror. Allí, a Loreto, havíem d'abandonar la via del tren, travessar un altre carrascal i atacar el cementiri d'Ozca.

Hi vam trobar molta més resistència que no pas davant el baixador d'Alerre. Era evident que als feixistes els interessava molt més, estratègicament parlant, el segon indret que no pas el primer. Si conservaven aquell recinte, a tocar de la carretera general, era molt probable que fos un bon paratge com a punt de partida de la contraofensiva. Era una suposició perfectament d'afeccionats i no pas derivada de cap indicatiu segur. Potser la justificava el fet, per a nosaltres extraordinari, de defensar a ultrança quelcom que semblava sense cap vàlua militar, un cementiri. Era evident, però, que els feixistes posaven tota la llenya al foc i l'atiaven amb braó.

Allí sí que van sortir molt aviat de les trinxeres per tal de rebre'ns amb el repugnant cos a cos i els trets a boca de canó. La majoria de combatents que ens oposava l'enemic eren moros i cada cop que n'encerclàvem algun i es veia perdut s'agenollava miserablement i clamava:

—«Yo, moro bueno, yo repúblico! Mi, árabe obligado, mi árabe engañado. Árabes querer República, Militares malos, rebeldes, traidores!»

Potser els hauríem cregut si uns minuts abans no haguéssim vist amb quina sevícia ens combatien. Era repugnant!

Allí, al carrascal davant el cementiri, em van ferir: la meva primera i única ferida de guerra. No me'n puc vanter de cap manera i potser, ben mirat, més aviat m'hauria de caure la cara de vergonya, sobretot quan penso en l'elevadíssim tribut pagat per tanta gent, entre la qual hi ha persones íntimament meves, germans! Em ruboritza que la meva ferida no m'hagi deixat sinó una vergonyant cicatriu que ara, al cap de cinquanta anys, s'ha fet gairebé invisible i jo la trobo entre els pèls de l'avantbraç dret perquè la conec. És aquí, a la cara superior i a una tercera part des del canell cap al plec. Va ser un senzill tall —centenars de vegades me n'he fet de molt pitjors!—, i allò que més em ruboritza va ser l'enorme comèdia que vaig organitzar. Si no escrivís un aplec de records, silenciaria tot aquest passatge o trobaria la manera d'aureolar-lo amb resplendor heroica; m'he compromès a dir la veritat i no puc obliquar aquesta. Sóc escandalós de mena i un simple refredat em fa bleixar i mirar de fer entendre a aquells que m'en volten que navego pel període preagònic i que ja estic a punt d'emetre el meu «Llum, més llum!» en la versió pròpia que ja tinc rumiada des de fa anys.

Caminava pel carrascal, atent al desplegament dels meus companys i, per tal d'alleugerir la càrrega —encara em sentia baldat per culpa de l'esforç anterior— no duia ni fusell ni baioneta i les meves úniques armes eren la pistola i mitja dotzena de granades de mà penjades a la cintura.

Aquesta vegada no ens acompanyaven blindats i l'artilleria feixista tirava directament contra nosaltres. Mai no hauria imaginat que hom pogués acumular tan de pressa les experiències bèl·liques, no hauria pogut pensar que en tan poc temps aprendria tantes coses, l'existència de les quals era completament ignorada uns instants abans d'entrar en la contesa. Ara, quan com qui diu feia quatre dies que hi era, ja

havia après perfectament a distingir, segons l'índole del xiulet, la direcció que duia el projectil i àdhuc el seu calibre (que, d'altra banda, si no ho aprens, ets home a l'aigua!). Vaig sentir que s'apropava una bala del set i mig i em vaig llançar de panxa a terra, amb el braç dret resguardant-me el cap. Va ser una fracció de segon. La granada va esclatar a quatre o cinc metres davant meu mateix, i la rebufada em va enretirar i rebolcar una mica. Era una rompedora i l'esclat origina una fragmentació en forma de con; casualment vaig quedar sota aquella dutxa capgirada. Em vaig aixecar entre el fum i la pudor de trilita, em vaig palpar tot el cos i em vaig felicitar per la xamba haguda. Vaig reprendre el camí i quan feia uns metres que caminava vaig sentir humitat tèbia al braç i aleshores em vaig adonar que la sang se m'escolava —un rajolinet, no hi tornem!— entre el canell, els dits i la culata de la pistola. Vaig recordar que, en l'esclat, havia sentit com una breu fuetada damunt l'avantbraç, i em vaig posar a cridar fet un imbècil que estava ferit, que em dessagnava, i demanant que em vinguessin a auxiliar. Mentre no sorgia algun espontani sensible als meus planys, vaig observar un petit estrip a la màniga, fet per un resquill de metralla. ¿Què hi devia haver de subconscient en l'escandalosa reacció meva? Mai no he pogut analitzar —no ho he sabut analitzar, vull dir—, però dedueixo que l'«alter ego» en devia fer una de les seves.

Em van ajeure damunt un baiard però una desena de metres enllà em vaig adonar de la poca-soltada i vaig dir als sanitaris que em deixessin baixar, que podia caminar perfectament. Malgrat això, em duien de bracet i en aquestes condicions vaig entrar a la tenda de sanitat. El nostre metge, el doctor Josep Maria Fina, es va inquietar:

—Què tens? Què t'ha passat? Has perdut gaire sang?

—No res. Una ferida aquí, al braç. Sangonosa, però em sembla que no té cap importància. D'altra banda, ha estat ara mateix, fa uns minuts: no he tingut temps de dessagnar-me! Però m'he

acollonit.

Em va arromangar amb cura i va examinar la ferida. Em va recomanar —i em va semblar que el metge em carregava de culpa— que no fotés comèdia, que hi havia molts ferits de debò. Amb unes pinces em va treure el bocinet de metralla —un trianquet d'un parell o tres de centímetres del qual sobresortia més de la meitat—, em va netejar el trauc, m'hi va fer una pintada de tintura de iode i m'ho va embenar. Em va oferir el resquill de metralla:

—No el vols guardar com a record?

—I ara!

—Hi ha gent que fa una pedra i se la queda com a trofeu. Conec una senyora que amb les que u van treure de la vesícula se'n va fer un collaret.

—Simplement repugnant, doctor Watson! Passo!

—T'ha molestat la fiblada de l'escorpí?

Ja no m'en recordava. Li vaig contestar que no, que no gens ni mica, i em va dir que toqués el dos, que tots plegats teníem feina llarga.

—Ja me'n vaig, curandero! I moltes gràcies!

(A la nit, al cementiri, l'Enfedaque, que era tan destre amb l'agulla com amb la màquina de xollar, em va cosir l'estrip de la camisa. Vaig veure que la ferida ja no sagnava i em vaig treure l'apòsit.)

Aviat vaig trobar la meua gent. A en Joan Teixidor l'havia posat molt nerviós la meua inexplicable desaparició i havia imaginat la cosa pitjor. M'havia fet cercar entre les carrasques, examinant tots els companys morts o ferits encara no evacuats. Em va

commoure aquella prova de solidaritat eixida d'un home més aviat eixarreït en qüestions de vehemència afectiva.

Altra vegada la lluita era cos a cos. Ja se m'havien acabat les municions de la pistola i vaig agafar el màuser d'un noi nostre, caigut i enroscat damunt el sòl. Vam fer molta feina i va ser tasca difícil enfilarnos a les tàpies del cementiri, no pas per l'alçada, puix que amb un que et fes esqueneta ja hi arribaves, sinó per la resistència que hi oposaven els feixistes, altra vegada majoritàriament «moros buenos engañados» i «repúblicos», segons que vèiem, i que ara ocupaven una posició més alta que la nostra, la qual cosa significava situació dominant. Nosaltres érem més, molt més nombrosos, i traguèrem moral victoriosa. Mentre ells no se'n convencien i es desenganyaven, travessaven la nostra gent a cops de baioneta o assassinaven a boca de canó de fusell, posat damunt mateix de la templa o de la nuca. No vull pas dir que ens hagués inflammat l'afany justicier, però responíem a la crueltat amb un mètode, possiblement menys cruel, però de bon compte tan eficaç com el d'ells. ¿Per què, en un moment determinat, les conviccions més pregones se t'escapen? ¿Potser perquè no són tan pregones com pensaves? ¿S'ha disparat aquell mecanisme antic i rudimentari de la venjança? M'ho pregunto des de fa cinquanta anys i mai no he trobat la resposta i sospito que encara que visqués deu segles més tampoc no la trobaria. Era una vilesa l'atac per l'esquena dels moros enfilats als arbres alts del carrascal, no en dubto. Però ¿no ho era, també, la nostra porfídiosa cacera d'agressors? ¿Hi havia —oh, horror, senyor Avel·lí Artís-Gener!— delectança en aquella esgarrifosa subversió de valors, en la tergiversació més elemental de normes de capteniment? ¿On s'entafora, la consciència, en aquelles circumstàncies? Es fon?

La secció d'en Josep Gil-Vives i en Manuel Galí va arribar providencialment amb el seu foc espès. Els morters havien de disparar, senzillament a l'altre costat de la tàpia del cementiri i aviat van desmuntar les dues darreres metralladores que encara

restaven emplaçades damunt el mur i tots van fugir cap als refugis d'Osca —la ciutat que en el seu escut diu «Osca» en català— arrossegant-se pels marges de la carretera asfaltada. Alguns ressagats —més combatius que els seus companys o amb vocació suïcida— s'havien quedat parapetats en els sepulcres, tots florits de marbre o de pedra artificial, àngels, corones i columnes. Des del darrera de tota aquella hagiologia ens disparaven fins que algú dels nostres els emmudia per sempre. ¿Tenien temps d'encomanar-se a Al·là, entre aquella iconografia circumdant?

Ens vam dedicar a cercar les tombes d'Àngel García Hernández i de Fermín Galán, els dos capitans afusellats a Jaca l'any 1930. Les vam trobar, un nínxol i un petit panteó, abandonats i amb les plaques trencades, car la sevícia també funcionava contra els símbols. Ho vam endreçar un xic i hi vam deixar uns rams de flors silvestres, aplegades al cementiri mateix, en una acció espontània i incontrolada que, ara que la torno a mirar, ignoro si era absolutament tendra o horriblement ridícula.

No sé com és actualment el cementiri d'Osca, però en aquells primers mesos de l'any 1937 era molt petit i aviat l'havies vist del tot. D'altra banda hom efectua molt de pressa les visites que cal fer tapant-se el nas. Osca mai no havia viscut cap explosió demogràfica i aquelles tombes esbotzades pels bombardeigs i l'horrible promiscuïtat de cadàvers antics i nous de trinca eren el nostre objectiu militar, ja abastat. Altra vegada havíem fet anar enrera, portador del missatge per a en Saludes i en Bonastre, en Boet-Pèl-de-Panotxa, per tal que sabessin que el cementiri era nostre.

La conquesta del cementiri l'havíem feta la Tercera i la Quarta Companyies, i en Teixidor i jo i en Criado i en Dacs ens vam asseure en una tomba, per tal de canviar impressions. En Dacs va proposar que féssim el recompte de les baixes, però no hauria estat un gest gaire cordial fer formar el minyons —alguns ja

dormien dintre els nínxols buits i s'hi havien introduït cridant: «Desperteu-me quan sigui l'hora de dinar!»— i vam encarregar a un parell de xicots que, gairebé sense moure's, comptessin la gent de les dues Companyies.

—No els mobilitzaríem per al recompte, però si repartissin ranxo tots formarien com un sol home —va dir en Criado.

—I fóra perfectament humà —va fer en Teixidor. I va afegir—: Fot nou hores que no «jalem» res! Hòstia, ara que n'heu parlat m'heu fet venir una gana que m'alça! Aneu a saber quantes hores ens l'haurem d'aguantar!

Una bona pila: van arribar uns perols de ranxo glaçat quan ja s'havia fet fosc i àdhuc quan els desensonyats ja s'havien esgargamellat de tant cantar una cançoneta nova, de circumstàncies:

«Carrascal, Carrascal,
qué bonita serenata!
Carrascal, Carrascal,
ya me estás dando la lata!»

(No ho semblava, però era un rèquiem, un comiat dels companys caiguts.)

Havíem atacat i ocupat el cementiri d'Osca cap a mitjan març del 1937 i he de dir que m'ho sembla, puix que no tinc una certesa completa de la data, ni he trobat ningú ni res que m'ho pogués aclarir. En canvi estic segur que érem a les acaballes de l'hivern de 1936-1937. Osca, la part més septentrional d'Aragó, havia estat amb Jaca el baluard àrab pirinenc: ara n'era dels feixistes, amb àrabs barrejats entre ells. Ens esperava una vida de trinxera que gairebé va durar uns tres mesos i vam passar del fred viu de les nits a un període calorós. Quan ens van rellevar i traslladar a reraguarda —aviat parlarem d'aquesta «reraguarda»!— era entre el 10 i el 15 de juny, i servo bona memòria de la data no pas

únicament per la xafogor. Aquells dies vaig rebre el meu nomenament de tinent de Milícies, una quartilla mecanografiada, neta i legal, signada i segellada, que encara conservo. Hi havia, visible, al costat de la de Manuel Ferrándiz, la signatura de Francesco Scotti, i immanent el seu fer, la prova que no prometia res debades.

Aquell afany de menjar calent no era solament una frase feta: freturàvem de debò la ingestió de coses acabades de coure, fossin cigrons o llentilles (no ens calien pas requisits), però acabats de sortir de damunt les brases, o begudes que ens escaldessin. L'enyorada màgia d'un cafè exprés! Els addictes al cafè hauríem donat qualsevol cosa a canvi d'un didalet de suc ben concentrat. En campanya, hom mobilitzava en primer terme els homes, les armes i les municions; segonament la Sanitat i les Comunicacions i en darrer terme, i quan materialment ja no hi havia cap més remei, la Intendència i les cuines. Per a molts companys, més golafres que no pas sibarites, el tiberi era l'aspecte més important de la guerra.

Campanya gastronòmica

Als combatents, naturalment, mai no ens va mancar la subsistència. Alguns que en fèiem exclusivament per convicció política havíem comentat en manta ocasió la presència entre nosaltres de gent que potser solament s'havia enrolat per allò, per aquell allicient que al front mai no hi mancaven ni la teca, ni el tabac i ni una ampolla de vi sovint flanquejada per una altra de rom.

Tornat de l'exili vaig conèixer un vell combatent, que havia pertangut a la lleva del biberó, i quan li vaig preguntar quina havia estat la seva Unitat em va respondre que no se'n recordava. No

servava memòria de cap mena: ni del número del Batalló, ni de la Brigada ni la Divisió. Em semblava una llacuna increïble l'aigua de la qual encara s'havia d'espesseir més: tampoc no retenia el nom de cap comandant, fos de quin grau fos. Vaig arribar a sospitar si no fóra un cas d'amnèsia, un trauma de guerra, però aviat vaig haver de rebutjar la idea: de la lluita en tenia uns records fidelment escruixidors. Un dia que el pressionava amb nombres d'Unitats per tal de suscitar-li en la memòria la que podia haver estat la seva, l'esment de la 95 Brigada Mixta el va fer parpellejar dubitatiu. I la 95, junt amb la 84 i la 224, eren les integrants de la 60 Divisió, la nostra primitiva 27 després que havia estat ascendida i enquadrada en la nova organització de l'Exèrcit de la República. Hauríem estat, doncs, companys d'Unitat! Si havia oblidat noms i nombres, potser recordaria topònims, indrets on la seva Brigada hagués combatut. I, efectivament, en tenia bona memòria, singularment vinculada als sucus gàstrics:

—A Mollerussa? Sí, hi vam ser! Recordo que uns pagesos que tenien forn a la masia ens van vendre un pa fabulós!

I pel mateix procediment recordava dues gallines obtingudes a Puigverd d'Agramunt, un sensacional garrí rostit aconseguit a Ginestar —«és allí, a l'Ebre, oi?— que no havien pogut endrapar (com el nostre xai de Robres) per culpa d'una sobtada ordre de marxa.

Tenia record excel·lent d'un xicot d'Arenys —«però ara no sé si de Mar o de Munt, macaguncony!»— virtuós de la confecció d'allioli o d'un home ja gran —«uns trenta-set o trenta-vuit anys, tu!»— que feia un romesco meravellós amb tot de coses insòlites que arreplegava d'ací i d'allà. Un es deia Comes, l'altre Margarit, n'hi havia un que s'anomenava Sastre, i un noi d'Olot, molt trempat, que es deia Lloses, era habilíssim a pispar conills de les masies que deien que no en tenien. Els evocava i els veia! Ara, un nom de tinent, o de capità, o de comandant, o de comissari, impossible: no cap!

Front estàtic

Tres mesos de romandre en un front gairebé immòbil minen enormement la moral i desgasten la força física. Té més poder letal la ignorància de què passa més enllà que no pas la participació directa en una ofensiva i em penso que és decisiu el fet de dur la iniciativa, sigui en un grau més alt o més baix. Ja se sap que quan vas a cent cinquanta per hora en moto i duus algú de paquet, ell va a tres-cents! La immobilitat tragina el sinistre risc de la rutina i hom acaba fent les coses per inèrcia. I en aquest sentit hi havia acord total entre nosaltes, no pas fàcil d'assolir en altres qüestions: tots ens ressentíem de la permanència i estàvem fins al capdamunt del cementiri d'Osca.

Aquella memòria de la primera quinzena de juny del 1937 ja he dit que se sustenta en un paperet datat que conservo: el meu ascens a tinent de Milícies. Va venir a les nostres laberíntiques posicions un enllaç del Tercer Batalló i em va donar un sobre tancat, amb un segell que feia d'encapçalament i que deia «Tercer Batalló de la 123 Brigada Mixta.- 27 Divisió de l'Exèrcit Popular de la República» i dessota, escrit a mà, el meu nom precedit del mot «tingent». Era la primera vegada que ho veia escrit o, amb més exactitud, que algú m'ho deia, car tots els papers protocol·laris de fins aleshores em deien aquell vague «oficial» que l'Scotti havia refusat.

Dins el sobre hi havia un exemplar del «Diari Oficial» del Ministeri de la Guerra i una carta signada pel cap de la 27 Divisió, altra vegada de l'Exèrcit Popular de la República, signada per José del Barrio i el comissari «Matas». Em deia que, tal com podia comprovar en l'exemplar inclòs, els oficials caps de les quatre Companyies d'Infanteria i la de Màquines d'Acompanyament del Tercer Batalló de la 123 Brigada Mixta, havíem estat ascendits al

grau de tinent en l'escala de Milícies, pels mèrits contrets en la campanya. Una comunicació idèntica havia estat rebuda per en Serradell, l'Altés, en Gil-Vives, tots plegats. I els comissaris, per la seva banda, tenien nomenaments que els acreditaven en aquella feina i els assimilaven, en matèria de sous i escalafó, als seus companys militars. Ens vam reunir tots vuit i vam celebrar els nomenaments bevent-nos entre nosaltres dues ampolles de rom i una de conyac. Vam fer molta broma (grassa per definició) amb els militars, el militarisme, els ascensos, els emoluments, els «plusos», i brindàvem quadrant-nos a l'estil nazi i cridant «prosit!» Ens fotíem del mort i de qui el vetllava i, no cal dir, anteposàvem el denominatiu de «tingent» als nostres noms. Durant una bona estona jugàvem a les rimes fàcils —caldria fer un estudi molt seriós sobre la incidència de l'alcohol en l'art de les consonàncies — a partir dels nostres cognoms i recordo probablement les més cretines d'aquestes versificacions, algunes de les quals àdhuc haurien ruboritzat no pas al Rector de Vallfogona sinó el mateix Pitarra de «Don Jaume el Conqueridor»: «A mi qui me l'ha «mamado» ha estat el tinent Criado», «I a mi, el tinent Artís me la pela de quatre a sis» i «El Tinent Serradell, feliç m'arromanga la pell». Ja es veu per on petava, cap on ens menava la tendra Clio. Em puc —us puc!— estalviar els altres exemples, oi?

Avui, perfectament serè, he de manifestar la meva admiració retrospectiva pel fet que en unes ampolles de rom o de conyac hi pogués cabre tota aquella massa d'humor subtil, tan colpidorament escatològic i, sobretot, tota aquella coixesa atemptatòria de la mètrica.

He parlat de tres mesos de calma i potser he fet pensar en una pau completa i, evidentment, no era pas això. Sovintejaven les escaramusses, de tant en tant es produïa alguna remarcable concentració de foc en un sector qualsevol, manta vegada com una tèbia demostració que els militars sollevats no oblidaven aquella zona i que no la donaven pas per perduda irremeiablement. A aquelles altures de la guerra ja era una

pràctica freqüent els bombardeigs i metrallaments aeris. Els avions feixistes venien gairebé quotidianament i si nosaltres ens planyíem de tasca rutinària, els aviadors encara tenien molts més motius de queixa que nosaltres. Venien en nombre petit —tres o sis— i passaven i repassaven damunt nostre, descarregant les bombes que rarament excedien els cinquanta quilos i metrallant-nos fins que esgotaven les municions. També en aquella època van començar a sovintejar les aparicions de la nostra aviació, habitualment també poc nombrosa i, això no obstant, normalment era defugida pels aparells facciosos. Sabíem per endavant que venia la nostra aviació perquè ens ordenaven de posar uns llenços blancs estesos a terra, a frec de les nostres trinxeres, i d'aquesta manera els pilots i artillers veien clarament el trajecte de les nostres línies. D'aquells llenços, que guardàvem cargolats, en llenguatge militar en deien «paineles» i l'ordre de posar-los, fos telefònica o escrita, només constava d'aquest mot. Sempre em va fer l'efecte que era una vella tècnica absurdament pocasolta, car era un bon indicatiu tant per als nostres pilots com per als enemics: a uns els deia què havien d'atacar i als altres què calia que respectessin. Teòricament, els havíem de retirar quan l'aviació era feixista.

I això ho comprovàvem quan ja la teníem damunt. Quan esdevenia insensat sortir a cargolar «paineles»! Cobríem un front molt ample en el setge d'Osca i l'única mobilitat nostra consistia a traslladar-nos als sectors que eren objecte de la pressió enemiga, la qual cosa també s'esdevenia a la inversa: si era la nostra àrea la inquietada, arribava el reforç d'altres Companyies del nostre Batalló o de diverses Unitats també pertanyents a la Brigada; allò feia, si més no, que ens coneguéssim els uns i els altres malgrat que el projecte no fos formulat, evidentment, de cara a estimular les relacions públiques.

Gràcies a aquesta circumstància deambulant vam conèixer Las Peñetas, Estrecho Quinto —la seva possessió havia estat assolida al cap d'acarnissades batalles—, les ruïnes del castell de

la cota 601, la cota 584 a l'altra riba del Flumen i el tros de carretera de Ballestar a Tierz, més el Monte Aragón sencer. Era una línia de front extensa i plena de giragonses, d'entrades i sortides que impedièn saber del cert quina zona era nostra i quina altra era en mans de l'enemic. Des d'aquelles altures havíem vist la vila de Jaca, tothora en poder dels feixistes, i que mai no va caure a les nostres mans a pesar dels reiterats intents de conquerir-la.

Ens van rellevar durant la primera quinzena de juny, però ja he dit, que no he pogut comprovar la data exacta i afegeixo que no m'ha estat possible de localitzar cap dels tres companys que hi eren i amb els quals mantinc un cert contacte. Aquesta vegada ens van traslladar a Robres en camions. Feia quatre dies que coneixíem el poble, i el trobàvem vell i entranyable! Els caps del Batalló altra vegada s'havien instal·lat a l'Ajuntament i van distribuir les Companyies entre les diverses cases de la localitat. A la Tercera ens va tocar una caseta que ja coneixíem, a una travessia i mitja de l'església. Era una humil residència camperola de dues plantes i pròpiament la vida transcorria en la baixa, a nivell del carrer. Una estreta escala d'obra, de maons que el temps havia arrodonit, pujava al pis superior arrapada a la vella paret, clivellada per les crostes dels deu mil cops d'emblanquinades. A baix, a la sala gran, hi era tot: la llar de foc —ara apagada, naturalment—, la llarga taula de fusta massissa, polida i envernissada per l'ús i els dos bancs que la flanquejaven, els fogons i munts residuals de sacs buits, garbells i eines agrícoles. Dormíem a dalt, amb màrfegues damunt el sòl, comprimits en les quatre estances i el passadís central, però com que els cent setze integrants de la Unitat no hi cabíem, alguns altres també tenien els jaços a la planta baixa. Aleshores, durant el bon temps, encara n'hi havia diversos que preferien estendre les mantes a l'eixida i dormir a la serena.

Inoblidable Sant Joan

Ara sí que reposàvem de debò! Com que ja érem gent foguejada, no calia pas que ens sotmetéssim a la servitud pocasolta dels exercicis d'entrenament i encara menys als de l'aprenentatge de formacions tancades i obertes. Teníem sencera la jornada per badar, jugar, xerrar, llegir i escriure i mai la nostra gent no hauria rebut tantes cartes nostres com les que els fèiem el mes de juny del 1937. Semblava que estiuejaríem a Robres —amb totes les implicacions d'oci que comporta el verb estiuejar—, però els feixistes havien decidit celebrar la festa de Sant Joan a llur guisa.

Pels volts de les onze del matí les campanes de l'església (teníem guaita permanent al campanar) es van posar a repicar a gran clasc. Anunciaven uns avions que ja sobrevolaven Robres. No posseíem refugis antiaeris ni cap mena de protecció. Així eren les cases del poble: rústics bastiments de mestres d'obra, perfectament funcionals respecte al terror i a les necessitats mínimes dels estadants, amb un aprofitament integral de l'espai, i prou. Alguns dels nostres xicots havien sortit a fer el tomb, autènticament a estirar les cames i no res més, puix que el poble —deshabitat de civils— no tenia bar ni res en absolut.

Els avions de seguida s'havien posat a descarregar, indiscriminadament, sense triar cap objectiu especial, o bé, i això sembla l'única sortida lògica, pres el poble sencer com a desideràtum. No podíem fer sinó restar on érem i desitjar que la sort ens afavorís. De seguida que havien esclatat les primeres bombes, els cinquanta o seixanta nois que en aquell moment hi havia a la casa de la Tercera van a fer allò que era habitual: ajaçar-se al sòl i esperar. Alguns ja duïen entre les dents el branquilló ritual. Hom portava gairebé sempre a la butxaca de la camisa un trosset de branqueta d'arbre i jo mai no vaig saber si obeïa realment a alguna finalitat protectora o era quelcom de fetixisme residual. Hi havia tota mena de teories respecte a

aquesta mena de tronquet de regalèssia que ningú no mastegava: algú assegurava que en cas de quedar soterrat per la runa, el branquilló impedia de serrar les dents, amb la qual cosa sempre restava una escletxa per respirar; d'altres tenien uns criteris embeguts de fisiologia i parlaven de protecció dels tímpanes o de qui sap quantes coses més, una de les quals era l'esbotzada del cervell. Repeteixo que mai no vaig conèixer l'autèntica finalitat del gest de la branqueta entre les dents, i la meva impressió sempre va ser com si hom n'imaginés una màgica immunitat. Hauria desmoralitzat els meus seguidors si jo hagués fet demostració d'escepticisme malgrat no creure-hi, també duia el meu branquilló i m'afanyava a estrènyer-lo entre les dents de seguida que queien bombes.

¿Per quina insòlita raó, en comptes d'estirar-nos a terra com tots els altres, en Joan Teixidor i jo ens vam posar drets, d'esquena a la porta del carrer i sota la llinda? Mai no he trobat res que justifiqués aquella sobtada actitud. ¿Quin estrany efluvi ens va advertir que aquell era el sol indret segur de la casa, l'únic que no s'esfondraria? ¿Per què en Joan i jo vam comprimir les nostres esquenes contra la porta, garratibats, i allò va fer que ambdós fóssim els broixos supervivents?

Vam quedar soterrats de la cintura en avall, presoners entre bigues, teules, pedres i tota mena d'enderrocs. Ambdós teníem nombroses contusions a les cames, als malucs i al ventre, amb alguna estella clavada que ens feia sagnar, però no era res en comparació amb el desolador panorama que teníem davant els ulls un pic s'havien esvaït el fum i la polseguera. L'única cosa que havia restat dempeus eren els dos muntants verticals i els dos horitzontals, el llindar i la llinda; la resta s'era ensulsiada per obra d'una bomba que havia caigut probablement damunt el sostre i la paret de l'eixida, i havia sepultat la totalitat dels nostres companys. Ens va costar molt, a en Joan Teixidor i a mi, alliberar-nos de tota aquella runa que ens empresonava i hi vam reeixir ajudant-nos recíprocament, un fent alçaprem amb un

fustot que tenia a mà, l'altre separant trossos de maó i de pedra.

Altres cases havien caigut sota les bombes dels avions i, encara, molts nois havien trobat la mort en les sinistres esquitxades de metralla. El dia de Sant Joan de l'any 1937, a Robres els aviadors van assassinar tres-cents dotze minyons. Del pèl-roig Boet, el nostre amic gironí, solament en vam poder arrencar uns trossos de cuir cabellut que havien quedat exganxats a la paret de l'església, i que vam poder abastar i arrencar amb unes forques camperoles.

Els cent cinquanta-set que restàvem vivents vam cavar una llarga rasa recta, d'uns vuitanta centímetres de profunditat per cinquanta o seixanta d'amplada, i uns dos-cent metres de llargada, en la qual vam col·locar les despulles. Als cadàvers sencers els eixancarràvem i fèiem que un altre mort encaixés en la concavitat que feien les cames obertes, per tal de guanyar espai, malgrat que la trinxera era llarguíssima. No sé si mai, algú, ha trobat el macabre rengle.

Van venir en Ferrándiz i l'Scotti i van empunyar les pales i ens van ajudar a enterrar els companys. El comissari, amb veu ennuegada, va dir uns mots, mena de responsori laic, amb els quals acomiadava aquells camarades de la República «assassinats a reraguarda i no pas morts en combat com ells haurien escollit».

Va ser una jornada trista, desmoralitzadora. I en Joan Teixidor i jo vam arrossegar durant una pila de dies un torturador sentiment de culpabilitat —que quan el racionalitzàvem instantàniament es tornava absurd—, com si haguéssim comès defecció amb els companys amb allò d'haver estalviat les nostres vides.

Tot ben igual

De seguida que ens havíem establitzat una miqueta retornats de l'exili, la meva dona i jo vam fer una llarga excursió per tots els indrets que havia conegut durant la guerra. Gairebé no hauria de recalcar que la Lluïsa era perfectament sabedora de la majoria de les peripècies bèl·liques puix que —cal anotar-ho com a fet inevitable— sorgien sovint en les nostres converses i les revivia en els relats que li'n feia.

No cal dir que ella estava al corrent de l'episodi anterior, el del dia de Sant Joan de l'any 1937 a Robres, cas que jo retreia sovint com a exponent de la misteriosa sort que et pot fer costat en un instant crucial.

Vam anar a la serra d'Alcubierre, naturalment, i a Senés i a Robres. Allí vaig deixar el cotxe, arrambat a l'església —el record d'en Boet em va fer estremir— i, posseïdor com sóc de bona memòria gràfica, va ser ben senzill d'arribar on hi havia hagut la casa de la Tercera Companyia. Imaginava que n'haurien bastit una de nova en aquell terreny, però estava segur de reconèixer la ubicació.

Quan hi érem davant, la meva dona i jo ens vam estrènyer en una forta abraçada: en el solar no havien reedificat cap casa i era buit, cobert d'acurada gespa de jardineria. L'única cosa que restava dempeus de l'antiga construcció eren els dos muntants verticals i el llindar. Era colpidor reveure la broixa porció de la caseta no enrunada i, encara més, tornar-me a posar damunt el marxapeu i reviure l'horripilant escena de trenta-vuit anys endarrera.

Vaig preguntar a un veí de Robres si aquell solar era en venda i em va dir que no, que allò no era cap solar sinó un monument a la memòria d'unes morts que hi havia hagut a Robres durant la

guerra, en un bombardeig.